

Skupinová fotografia
aktérov medzinárodnej
reštaurátorskej kampane.

A group photo of the
activists of the international
restoration campaign

Foto Photo: Ivo Hammer 2010

EXEMPLÁRNY PRIESKUM

Konzervátori a reštaurátori vo vile Tugendhat

EXEMPLARY EXPLORATION

Conservators/restorers in Tugendhat House

Brno, a city of many high-quality examples of inter-war modernist architecture, boasts one of the iconic works of the period: the Tugendhat House by Ludwig Mies van der Rohe. The exceptional importance of this building rests not only in its often analyzed aesthetic and historic assets, but also in its relatively well-preserved original state of the layout and surfaces as a whole. From this standpoint, Tugendhat House is one of the most authentic works by Mies van der Rohe in Europe.

One of the main general objectives of restoration of architectural monuments as well as other works of art and artifacts is to preserve and present surface materials respecting their original state. The substance of its architectural workmanship, material, colour and structure are documents of the time, and as such communicate not only the surface appearance but also traces of the history of these objects. In a figure of speech, the quest for the original intent of an architectural work is a kind of "archeological" exploration. The explorer must sift through the layers of history all the way to the initial stage of the building and discover the course of material transformation the subject had gone through.

Compared to older works, monuments of modernist architecture appear to be much simpler in terms of deposits accumulated in the course of their existence. Their history, however, is more often than not just as complicated as those formed much earlier. Transformations during the 20th century left their renovation marks on Tugendhat House as well. The last and most important one in terms of house's current shape had been undertaken during the first half of the 1980s. It was the first intervention since the completion of the house, aiming to renovate it with due respect to heritage protection and to restore it to its original shape.

Despite material and political constraints of this restoration project, it can not be denied it was a sensitive one, uncommon at the period even beyond the Iron Curtain. Nevertheless, the architects of today's restoration of the house Tugendhat state that the layer of the eighties "*had in itself no higher goal than to rehabilitate Mies'*

work" and therefore it was to be eliminated. This restoration project had focused on one specific time period only: the time when Tugendhat family inhabited the building. Obviously it failed to foresee that present understanding of work's original appearance is a subject to a contemporary taste just as well and hence future generations with new knowledge may re-evaluate it once again.

As of January this year, the villa – a museum today, is closed to the public and the restoration work has been commenced. Prior to this rehabilitation, however, a lengthy process of reasoning took place in favour of a thorough scientific, conservatory and heritage-conscious approach to restoring the monument. During this period, several conferences, exhibitions and events were organized.

The most important impetus however was the research of the house itself, initiated and launched by the University of Applied Arts in Hildesheim in 2003, led by Professor Ivo Hammer.

These efforts, supported by the Brno City Museum and the National Institute of Cultural Heritage of the Czech Republic, ultimately resulted in four investigation campaigns in which a number of universities in Germany, the Czech Republic and Austria were involved, resulting in a complete conservatory research of all surfaces of the building. Detailed heritage and restoration research on the villa produced a number of interesting results, confirming the now familiar argument that 'the white cubes never have been white'. The campaigns were held mainly between 2004 and 2005 and they were divided by a specific type of material in question: exterior plaster, interior finishes, wood, metal and stone. The last campaign was held this year and its purpose was to re-evaluate the research findings and determine the ideal way to address the conservation and restoration of Tugendhat House surfaces as well as their future maintenance.

One of the most notable discoveries had been made on the plastered facade of Tugendhat House which takes up the largest portion of the exterior covering. Conservators / restorers from the University of Hildesheim in their research uncovered interesting facts about the actual colour

prof. Dr. IVO HAMMER
Viedeň, Rakúsko

Mgr. PETER SZALAY, Ph.D.
Ústav stavebníctva a
architektúry SAV
Dúbravská cesta 9,
845 03 Bratislava

and structure of the surface. Research has proven that the facade of the villa did not have the lime-white glow we used to take for granted from black and white photos of the house, but rather it had a more off-whitish tint with a touch of ochre resembling to the travertine stone used for sills and coverage. Such a shade of the exterior finish was a result of using the local yellow-coloured sands.

The traditional workmanship which merged with new technologies in Mies' concept has been articulated in other interior and exterior finishes of the building as well. Such is the case of stucco lustro (Venetian plaster) finish of interior walls or the artificial patina of the brass-plate cladding of the columns. In a nutshell, the benefit of the campaigns was in the actual evidence of a variety of materials, colours and structures used by the architect in his work. It revealed Mies' careful selection of monochrome shades of light, warm and pastel hues, complemented by almost ornamental structures of exotic wood and stone covering. We can therefore conclude that the new findings on technologies and surface materials applied on Tugendhat House acquired through individual conservatory investigation campaigns, detailed and no doubt adjusted our perception of the work, as well as the ideas of one of the most prominent figures of architecture of the 20th century.

The intent of the campaigns, however, was not only in the conservatory and restoration process, but also in raising awareness, aimed not only on professionals but also on the wider public. The restoration of house Tugendhat is nowadays being brought up as a topic in the mass media and in various discussion forums, it is a current affair not only in professional journals but in general media.

Brno, mesto z množstvom kvalitnej architektúry moderného hnutia medzivojnovnej éry sa pýši jedným z ikonických diel tohto obdobia nielen z českého či stredoeurópskeho, ale aj svetového hľadiska. Je ním vila Tugendhat od Ludwiga Miesa van der Rohe. Hodnoty tohto diela sú nespochybniteľné a potvrdzuje ich aj status národnej kultúrnej pamiatky či zápis do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO^{/1/}. Mimoriadny význam tomuto dielu však dávajú nielen jeho estetické

Today we can already say that there is no doubt among the experts as well as the public that the conservation approach in Tugendhat House rehabilitation was important, and thanks to years of effort by conservators / restorers and historians, the term 'conservation and restoration of modernism' has taken root in the vocabulary of the society. The international campaigns for Tugendhat House undoubtedly played their role in this success.

The end of the campaigns, however, did not mean the end of the international cooperation one habilitation of the villa. It has moved from the practical research to advisory services concerning the planning and performance of the conservation and restoration of the Tugendhat House. The City of Brno appointed a group of renowned experts from across Europe.

International professional advisory council named THICOM (Tugendhat House International Committee) was created specifically for the project of the house. Its role is not only to advice the City of Brno on the conservation and rehabilitation work, but also to inform both the professionals and the general public about the concepts and progress of the work on this renowned masterpiece both locally and on an international level.

Such a rich international cooperation on restoration of a piece of modern architecture is unprecedented in Central Europe. Given the advice of THICOM will be accepted, the international brainstorming and cooperation of experts can yield generous results not only for a successful restoration of a building itself, but it is also an example of dissemination of new ideas and knowledge in a broad area of protection of monuments in a pan-European context.

a historické hodnoty, ale aj relatívne dobré zachovanie originálnej dispozície a materiálového zloženia celej stavby. Vila Tugendhat z tohto hľadiska patrí medzi najautentickejšie uchované diela Miesa van der Rohe v Európe^{/2/}.

VRSTVY MATERIALITY

Jedným z hlavných cieľov pamiatkovej obnovy architektonických, ako aj iných výtvarných či

muzeálnych diel je zachovanie ich autentickkej materiálnej substancie. Matéria architektúry jej kvality, farebnosť či štruktúra sú dokumentmi doby, a ako také neformujú len estetické vyznenie, ale vypovedajú aj o dejinách týchto objektov. Hľadanie pôvodného, originálneho riešenia architektonického diela je preto v prenesenom význame akýmsi „archeologickým“^{13/} bádáním, výskumník sa musí cez vrstvy historických nánosov dopracovať k prvotnému riešeniu stavby a súčasne odhaliť dejiny materiálových premien skúmaného objektu.

Z hľadiska prevrstvenia nánosmi dejinných úprav a zmien sa pamiatky modernej architektúry zdajú oproti starším dielam ako jednoduchšie a bezproblémové. Aj preto je pri architektúre moderného hnutia zaužívaná koncepcia pamiatkovej obnovy, ktorá sa zameriava len na pôvodnú autorskú vrstvu diela, a tá sa chápe ako jediná vrstva, ktorá má byť prezentovaná. Takýto prístup sa ešte zosilňuje vtedy, ak ide o diela, ktorých význam a „sláva“ sú späté z osobnosťami ich autorov či funkciou, pre ktorú boli postavené.

Dejiny architektonických diel moderny však často bývajú zložité podobne ako pri starších pamiatkach. Stavby mnohokrát fungovali len niekoľko rokov podľa zámerov ich autorov, pritom zmeny, ktoré po týchto „šťastných obdobiach“ nasledovali, sa týkali nielen jednotlivých častí stavieb či detailov, ale aj celkovej premeny funkcie diela, čím niekedy radikálne zmenili celkovú koncepciu stavieb. No nielen rekonštrukcie a prestavby, ktoré nekládli dôraz na pamiatkové hodnoty a kvality diela, bývajú významnou historickou vrstvou diela, ale aj pamiatkarské, konzervátorské a reštaurátorské zásahy, ktorých úlohou bolo navrátiť originálne riešenie stavieb.

Príkladom zapodievania sa s takouto problematikou je aj reštaurovanie budovy Bauhausu v Dessau^{14/}, ktorá bola v priebehu rokov nielen prestavovaná, ale aj obnovená či reštaurovaná^{15/}, avšak v koncepcii podliehajúcej dobovým predstavám o architektúre moderny^{16/}. Napriek tomu počas procesu nedávneho konzervovania a reštaurovania objektu areálu školy boli medzi zachovávanými vrstvami ponechané aj niektoré časti z predchádzajúcej obnovy. Pretože – ako hovoria autori projektu – cieľom reštaurovania Bauhausu „nebol plnohodnotný návrat k stavebnému stavu z roku 1926. ... Ale aj osemdesiatročná história

Foto Photo: Peter Szalay 2010

budovy so stopami používania a zmien, bude rešpektovaná a nebude kompletne zmazaná, pokiaľ tieto úpravy nedeformujú umelecké vyznenie stavby“^{17/}.

Dejinné premeny 20. storočia zanechali aj na vile Tugendhat svoje vrstvy prestavieb a rekonštrukcií. Tá posledná a najvýznamnejšia z hľadiska dnešného stavu vily koncipovaná ako obnova a rekonštrukcia prebehla v prvej polovici osemdesiatych rokov^{18/}. Bol to prvý zásah do vily od jej vzniku, ktorý sa snažil o pamiatkový prístup k obnove diela a o prinavrátenie jeho pôvodného konceptu, keďže prestavby vykonané predtým mali za následok skôr pozmenenie pôvodného konceptu stavby.

Jedným z architektov, ktorý sa na tejto rekonštrukcii podieľal, bol Josef Janeček. Jeho svedectvo o súdobých problémoch pri rekonštrukcii diela, ako aj bohaté poznatky o vile, ktoré získal praxou na nej, preukázali hodnotu vtedajšieho prístupu. Hoci sa vtedajšia obnova z dnešného hľadiska môže zdať ako neúspešná, ako hovorí sám architekt „*Já osobne považuju za najdôležitejší práve včasné rozhodnutí o realizaci obnovy vily v roce 1980, neboť toto rozhodnutí v daném čase prakticky vilu zachránilo.*“^{19/} Okrem

Ónyxová stena v hlavnom obytnom priestore vily Tugendhat zakrytá pre ochranu počas obnovy vily

Onyx wall in the main living quarters of the House Tugendhat has been covered for protection during the restoration

materiálnych a politických obmedzení, ktoré ovplyvnili realizovaný výsledok, nemožno projektu uprieť citlivý prístup, ktorý bol v tom čase nezvyčajný aj za hranicami železnej opony, s čím súhlasí aj väčšina súčasných odborníkov^{/10/} zaoberajúcich sa vilou.

V súčasnom projekte rehabilitácie vily^{/11/} napriek tomu vedome plánujú túto vrstvu v rámci rehabilitácie odstrániť. Ako autori projektu píšu, vrstva osemdesiatych rokov „sama neměla jiného cíle, než právě rehabilitovat Miesovo dílo“^{/12/}, a preto je možné ju odstrániť. Projekt rehabilitácie sa podriada len jednému cieľu, a to vytvoreniu ilúzie návratu do „šťastných čias“, keď priestory vily obývala rodina Tugendhatovcov, akoby nerátal s tým, že dnešná predstava o originálnom výzore diela takisto podlieha súdobému vkusu a budúci konzervátori a reštaurátori ju vďaka novým poznatkom môžu opäť prehodnotiť.

Televízne štáby vo
 Vile Tugendhat
 Television crews inside
 the House Tugendhat

Foto Photo: Peter Szalay 2010

KONZERVÁTORSKÝ A REŠTAURÁTORSKÝ VÝSKUM AKO KAMPAŇ

Od januára 2010 je vila – múzeum pre verejnosť uzavretá, lebo sa začalo s jej rehabilitáciou a reštaurovaním. Kým však k začatiu obnovy došlo, prebehol zložitý proces presvedčania o potrebe vedeckého, konzervátorského a reštaurátorského prístupu k obnove tejto pamiatky. Snahy zorganizovať a pripraviť takýto výskumný projekt siahajú už do prvej polovice deväťdesiatych rokov 20. storočia. Tieto snahy boli iniciované nielen z domáceho prostredia^{/13/}, ale aj zo zahraničia a boli spojené aj s určitým emocionálnym nábojom, keďže jedným z prvých, kto začal upozorňovať na potrebnú odbornú údržbu, bola aj rodina pôvodných vlastníkov^{/14/}. Záujem odborníkov zo zahraničia z oblasti reštaurovania modernej architektúry však vychádzal čisto z profesionálnych dôvodov, veď ide o jedno z najzachovalejších diel Miesa van der Rohe v Európe.

Jednou z hlavných agend tohto snaženia konzervátorov a reštaurátorov bola potreba presvedčiť zodpovedných^{/15/}, ale aj verejnosť o dôležitosti konzervátorského a reštaurátorského prístupu k obnove vily, ktorý najlepšie dokáže zachovať originálnu substanciu diela. Počas tohto obdobia boli zorganizované viaceré konferencie, výstavy a podujatia^{/16/}, no najdôležitejší bol samotný praktický výskum vily, ktorý začala Vysoká škola úžitkových umení v Hildesheime v roku 2003 pod vedením profesora Iva Hammera.

S podporou Múzea mesta Brna a Národného ústavu pamiatkovej starostlivosti úsilie napokon vyústilo do štyroch blokov reštaurátorskej kampane, do ktorých sa zapojili viaceré univerzity z Nemecka, Česka a z Rakúska^{/17/} a priniesli ucelený konzervátorský a reštaurátorský výskum všetkých povrchov stavby. Samotné bádanie vychádzalo z tradičnej osnovy od zistenia pôvodného materiálového stvárnenia a jeho neskorších zmien cez vyhodnotenie poškodenia týchto povrchov až po koncepciu ich konzervácie a metódu reštaurovania a následnej údržby.

Klasický konzervátorsko reštaurátorský postup realizovaný na neklasickej objektive priniesol mnoho zaujímavých výsledkov potvrdzujúcich už dnes známu tézu o tom, že biele kocky neboli biele^{/18/}. Jednotlivé výskumné kampane prebiehali

predovšetkým v rokoch 2004 a 2005 a boli rozdelené podľa materiálovej problematiky – teda fasádne omietky, interiérové omietky, drevo, kov a kameň ^{/19/}. Posledná kampaň sa konala v marci 2010 a jej cieľom bolo opätovne zhodnotiť výsledky výskumov a nájsť ideálny spôsob riešenia konzervovania a reštaurovania povrchov vily, ako aj ich budúcej údržby ^{/20/}.

Výskum omietok fasád vily Tugendhat ^{/21/}, ktoré sú najrozsiahlejšími exteriérovými povrchovými plochami, odhalil významný fakt o samotnej farebnosti tohto povrchu. Zdá sa, že fasády nežiarili vápennou belobou, ako ich máme zažitú z čiernobielych fotografií diela, ale mali viac lomený okrový nádych. Takýto odtieň omietky tvoril súhrn s teplými, medovými farbami travertínových obkladov, použitých na dlažbe terasy, soklov či parapetov.

Farebný odtieň a štruktúra povrchu fasády vychádza z použitia miestneho piesku ^{/22/} ako prísady do malty omietok, ale aj prímеси do finálneho vápenného náteru, čím fasádu sfarbila do jemne okrového nádychu a súčasne vytvorila zdrsnenú štruktúru povrchu. Spodnú hrubú omietku tvorí vápenno-cementová malta hrúbky približne 2,5 cm. Obsahuje piesok so zrnom hrúbosti 0 – 30 mm v pomere približne 2,5 : 1 a s prídavkom drviny z tehál. Vápenno-cementová malta jemnej omietky obsahuje aj farebný piesok, ako hrubá malta, priemerné zrno je tu však menšie, asi 2,5 – 5 mm, a obsahuje aj podiel sludy, hlíny a jemnejšej drviny z tehiel. S pomerom približne 1 : 3, čo znamená, že je tenšia než spodná malta ^{/23/}. Technológia výroby omietky svedčí o snahe architekta inovovať tradičný spôsob vytvárania omietaných povrchov. O samotnej kvalite remeselného stvárnenia fasád zas svedčí ich trvácnosť, keďže vyše 80 % originálnej omietky vily je pod premalbami zachovaných.

Podobne zaujímavou ukázkou tradičných remeselných postupov je aj omietka stien interiérov, ktoré boli riešené technikou štukolustra žltkastej farebnosti a tmeného lesku. Omietky interiérov pozostávajú asi z 1 cm hrubej podkladovej omietky svetlo-žlto-sivej farby ^{/24/}, na ktorú bola nanesená vyrovnávajúca plocha pozostávajúca z niekoľkých vrstiev vápenej kaše s dielom kaz eínu a vysychavého oleja. Posledná vrstva – teda štukolustro – má väčšiu hrúbku než vyrovnávajúce nátery. Tvorí ju vápno s prídavkom kazeínu, litoponu, kryštalického uhličitanu vápenatého

Foto Photo: Peter Szalay 2010

a trochu vysychavého oleja. Veľmi kvalitné remeselné stvárnenie povrchu tvorilo súhrn s travertínom použitým na sokle či parapety okien. Originálne štukolustro však bolo poškodené, pri premalbách remeselníci odizolovali spodnú vrstvu prípravkom s prísadou fermeže, ktorá vsiakla do originálneho porézneho povrchu, a tým ho nezvratne poškodila. Aj keď originálny povrch nemôže byť prezentovaný, mal by byť však zachovaný. Na pôvodné štukolustro bude nanesená reverzibilná tenká vrstva nového, podobného zložením aj farebným odtieňom.

Ako možno vidieť, rovnako ako v exteriéri aj farebné povrchy interiérov potvrdzujú, že architekt riešil vilu ako celistvý estetický koncept a dával význam aj detailom farebného či povrchového riešenia ^{/25/}. Jedna z charakteristických myšlienok modernizmu, materiálová „pravdivosť“ sa zrkadlí aj v kamenných či drevených prvkoch interiéru aj exteriéri, ktoré svojou bohatou a výraznou kresbou vnášajú do celej van der Roheho kompozície kontrast akéhosi materiálového „ornamentu“.

Výskum parapetných líšť v hlavných obytných priestoroch, študentky Inštitút konzervovania a reštaurovania, Univerzity úžitkového umenia vo Viedni. Oddelenie konzervovania

Research of the window sill plates in the main living quarters, students of the Institute of Conservation and Restoration at the University of Applied Arts Vienna, Conservation Sciences Department

Skúška čistenie povrchu travertínovej podlahy terasy vily Tugendhat, študenti Fakulty reštaurovania Univerzity Pardubice v Litomyšli

Testing of a surface cleaning process at the travertine floor of the terrace, students of the Faculty of Restoration, University of Pardubice, the town of Litomyšl

Foto Photo: Peter Szalay 2010

V skladbe povrchov vily Tugendhat má svoje významné postavenie kameň, a to nielen v podobe slávnej ónyxovej steny, ale aj menej vzácny travertín použitý tak v interiéri, ako aj v exteriéri vily. Nachádza sa ako obklad vonkajšej terasy a schodiska, ale aj na parapetoch okien, sokloch interiérových stien, obkladoch schodísk a zábradlí či prahoch spální rodičov a detí.

Aj pri týchto kamenných prvkoch boli nájdené dve časovo rozličné „vrstvy“ travertínových obkladov, ktoré sa líšia svojou štruktúrou a provenienciou. Originálne travertíny pochádzajúce z Talianska, pravdepodobne z lokality v Tivoli^[26], sú zachované predovšetkým v interiérových častiach vily. Ide o veľmi čistú horninu, ktorej hlavným

prvkom je kalcit, jej kresba je relatívne jednoliata, pričom farebne prevláda svetlý, biely, respektíve mierne krémový odtieň. Naopak, travertín, ktorý bol použitý pri obnove v osemdesiatych rokoch 20. storočia, má výraznejšiu kresbu a teplú žltú farebnosť. Takéto vlastnosti horniny vychádzajú z jej nižšej mineralogickej čistoty, teda karbonátová sedimentárna hmota tohto travertínu obsahuje aj malú prímes klasického materiálu, predovšetkým kremeň, slúdu a kaolinit, ktoré spôsobujú jeho výraznejšie sfarbenie^[27]. Tento travertín, pochádzajúci zo Slovenska zo Spiša, je použitý predovšetkým na podlahe exteriérovej terasy a schodiska. Okrem inej farebnosti a štruktúry obidvoch hornín je najvýraznejší rozdiel aj pri rozmeroch kamenných obkladov na exteriérovej terase. Pôvodné travertínové obklady mali rozmer štvorca 30 x 30 cm, vymenené obklady z obnovy z osemdesiatych rokov 20. storočia majú rozmer len 15 x 30 cm, keďže v obmedzených podmienkach komunistického hospodárstva sa reštaurátori nemohli dostať k lepšiemu materiálu. Súčasný stav kamenných prvkov na vile Tugendhat je nielen poškodený používaním a poveternostnými podmienkami, ale mierne je pozmenený aj poslednou rozsiahlou obnovou.

Druhou významnou skupinou materiálov, ktorá vytvára v interiéri onen napínavý kontrast štruktúr a povrchov, je exotické drevo^[28]. Architekt využil výraznú až grafickú kresbu exkluzívnych drevín na vstavaných nábytkoch a dverách. Ide o tri druhy drevín – palisander, zebran a makasarský dub, ktoré spája podobný charakteristický výzor striedajúcich sa tmavých a svetlých letokruhov. Tieto remeselné kvalitne vykonané stolárske práce potvrdzujú nenapodobiteľnú hodnotu originálnych prvkov a materiálov, najmä pri porovnaní s neskoršími opravami, ktoré v detailoch často nevhodne narušili pôvodné vyznenie fládovania^[29].

Historický význam však nemožno uprieť ani replikám z obdobia rekonštrukcie z osemdesiatych rokov 20. storočia. Segmentová stena z makasarského ebenu, ktorá bola vytvorená ako replika pri obnove v osemdesiatych rokoch 20. storočia je jedným z najvýraznejších prvkov interiéru doplneného do interiéru hlavného obytného priestoru vily. Pôvodný plán obnovy^[30] riešil túto problematiku v duchu návratu pamiatky do stavu z tridsiatych rokov 20. storočia radikálne,

teda výmenou za novú „vernejšiu“ repliku. Rozdiel medzi pôvodnou stenou a replikou je výrazný, súčasná stena je síce vyrobená z toho istého druhu dreva, avšak má inú kresbu, ale aj inú skladbu ako pôvodná. Napriek tomu menej radikálny spôsob riešenia tohto problému, prostredníctvom určitej tvarovej úpravy a retušovaním kresby dreva, by sa vyznenie interiéru priblížilo pôvodnému konceptu aj bez tvorenia nových replík ^{/31/}.

Jedným z emblematických materiálov interiéru vily Tugendhat nie sú len exkluzívne kamene a drevo, ale aj kov ^{/32/}. Predovšetkým sú to nosné oceľové stĺpy hlavného obývacieho priestoru, ale aj na exteriérových terasách. Stĺpy krížového pôdorysu zo stavebnej ocele sú obalené vždy štyrmi mosadznými plechmi tvaru písmena U. Interiérové stĺpy sú pochrómované na vysoký lesk, ich zrkadliaci efekt je príznačným pre vyznenie celého interiéru hlavnej obytnej miestnosti vily. Tieto prvky nejavia výrazné známky poškodenia. Exteriérové stĺpy, ktoré sú konštrukčne rovnako riešené ako interiérové, majú rozdielnu povrchovú úpravu. Prieskumy dokázali, že mosadzný plech na týchto prvkoch nebol galvanizovaný a zlatistá farba pôvodného kovu, pravdepodobne patinovaná manganistanom, bola určená na pohľad ^{/33/}.

V záverečnom diele kampane mali účastníci ^{/34/} za cieľ dokončiť výskum určitých častí interiérov aj exteriérov. Boli to predovšetkým: prvky z kameňa v exteriéri aj v interiéri, zošlachtené povrchy dreva a vstavané prvky, lakované povrchy dreva v interiéri, lakované povrchy drevených žalúzií či povrchy kovov v exteriéri aj v interiéri upravených farebným náterom. Výskumy na týchto farebných náteroch potvrdili architektovo citlivé narábanie s paletou svetlých odtieňov a skompletizovali konzervátorskú a reštaurátorskú rekonštrukciu farebnej kompozície povrchov celej vily.

Druhou úlohou z posledného stretnutia konzervátorských a reštaurátorských tímov vo vile bolo presne určiť najvhodnejší spôsob reštaurovania jednotlivých oblastí s prihliadnutím aj na ich časovú náročnosť. Podrobné opísanie a rozvrhnutie reštaurátorských a remeselných úkonov, ako aj definovanie budúcej periodickej údržby diela sa stalo akýmsi záverečným epilógom reštaurátorských kampaní. Hľadanie ideálneho postupu spĺňajúceho dostatočnú jemnosť k pôvodným povrchovým vrstvám a zároveň aj efektívnosť

pracovného postupu si vyžadovala skúšanie celej škály konzervátorských a reštaurátorských metód a postupov. Popri mechanických, strojových a chemických postupoch skúšaných predovšetkým na účely čistenia, respektíve odstránenia sekundárnych povrchových úprav, sa v mnohých prípadoch ukázali napokon ako najefektívnejšie manuálne „tradičné“ techniky, respektíve z hľadiska výsledku najakceptovateľnejšie.

Nezanedbateľným výsledkom tejto kampane, ako aj predchádzajúcich kampaní však neboli len samotné konzervátorské a reštaurátorské zistenia a odporúčania, ale aj mediálna kampaň a osвета pre zainteresovaných, ale aj pre širokú verejnosť. Konzervovanie a reštaurovanie vily Tugendhat v súčasnosti rezonuje v médiách a v spoločenských diskusiách ako aktuálna téma nielen v odborných kruhoch, ale aj vo verejných diskusiách ^{/35/}.

Aj vďaka kampaniam dnes už možno povedať, že odborníci, ale ani verejnosť nepochybujú o dôležitosti konzervátorského a reštaurátorského prístupu k obnove vily Tugendhat, a tak sa aj prostredníctvom mnohoročných snáh reštaurátorov a historikov pojem reštaurovanie moderny dostáva do povedomia celej spoločnosti.

Pracovná porada počas reštaurátorskej kampane, študentky Inštitútu konzervovania a reštaurovania, Univerzity úžitkového umenia vo Viedni. Oddelenie konzervovania

Round table during the restoration campaign, students of the Institute of Conservation and Restoration at the University of Applied Arts Vienna, Conservation Sciences Department

Foto Photo: Peter Szalay 2010

SVETOVÁ IKONA A MEDZINÁRODNÝ ODBORNÝ PORADCOVIA

Aktivity okolo vily Tugendhat sú príkladom odborných snáh o precízne konzervátorské a reštaurátorské ponímanie obnovy architektonických diel a snahy po zachovaní pôvodnej materiálnej substancie architektúry ako jednej z rozhodujúcich hodnôt diela. V reštaurátorských kampaniach však môžeme vidieť aj obraz európskej integrácie z kultúrneho a vedeckého hľadiska.

Vila Tugendhat, ktorá už od svojho vzniku bola dielom s kozmopolitným rázom, oprostena od možných nacionalistických vzťahov často spätých s národnými kultúrnymi pamiatkami, sa v súčasnosti aj prostredníctvom konzervátorských a reštaurátorských výskumov stala dejiskom medzinárodnej odbornej spolupráce, akú len málokedy vidáme v našich zemepisných šírkach. Ukončením kampaní sa však spolupráca zo zahraničím na rehabilitácii vily neskončila, len sa presunula z oblasti praktického výskumu do oblastí poradenstva a garantovania konzervátorských a reštaurátorských prác pred svetovou verejnosťou.

Záujem zahraničných špecialistov o ikonu modernej architektúry, ktorá bola počas komunistickej totality skrytá pred zrakmi „západných“

odborníkov, bol prirodzený a presvedčil aj domácu odbornú obec o potrebe zahraničnej spolupráce na takomto projekte. Medzinárodná odborná poradná rada nazvaná THICOM (Tugendhat house international comitee) zložená z osobností zahraničných a českých odborníkov z oblasti konzervovania a obnovy modernej architektúry^{36/} má za úlohu sledovať a diskutovať spolu s aktérmi rehabilitácie o koncepcii prác, ako aj o konkrétnych problémoch, ktoré sa počas prác vyskytnú^{37/}. THICOM ako zoskupenie odborníkov má za úlohu nielen akúsi kontrolu a garanciu obnovy pred verejnosťou v Čechách a vo svete, ale aj samotné informovane odborníkov o konceptoch a prácach na tomto svetoznámom diele.

Takáto bohatá internacionálna spolupráca na obnove jedného diela sa dosiaľ v strednej Európe nevyskytla. Jej výsledky ukazujú, že diskusia a spolupráca odborníkov dokáže prinášať bohaté ovocie nielen pre samotné úspešné obnovenie stavby, ale je aj príkladom prenosu nových myšlienok a poznatkov do širokej oblasti pamiatkovej starostlivosti v európskom aj svetovom priestore.

Príspevok vznikol aj vďaka finančnej podpore výskumných projektov APVV 0204-07 a VEGA 2/0171/10.

POZNÁMKY NOTES

¹ Národnou kultúrnou pamiatkou Českej republiky je od roku 1995, v Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO je od roku 2001.

² K podrobnejšiemu rozboru autenticity vily Tugendhat pozri HAMMER, Ivo: Rohe – Restaurierung. Zur materiellen Erhaltung des Hauses Tugendhat in Brünn und anderer Denkmale des Neuen Bauens. In: Mies van der Rohe. Frühe Bauten. Probleme der Erhaltung. Probleme der Bewertung, Ed: Johannes Cramer und Dorothea Sack, Petersberg 2004, 184 s.

³ Pripodobnenie archeológie k výskumu a reštaurovaní architektúry bol použitý aj v názve publikácie o reštaurovaní budovy Bauhausu v Dessau. In: Archäologie der moderne. Sanierung Bauhaus Dessau. Ed. Monika Margraf, Berlin, Jovis Verlag 2006, 256 s.

⁴ Posledné reštaurovanie budovy Bauhausu v Dessau prebiehalo od roku 1996 až do roku 2006. Podrobnejšie pozri In: Archäologie der moderne. Sanierung Bauhaus Dessau. Ed. Monika Margraf, Berlin, Jovis Verlag 2006, 256 s.

⁵ V rokoch 1976 – 1978 prebehla rozsiahla rekonštrukcia stavby a v časti priestorov bauhausu vzniklo múzeum a archív dokumentov týkajúcich sa svetoznámej školy.

⁶ Ako píše Thomas Danzl, ktorý sa zaoberal reštaurovaním a rekonštrukciou farebnosti majstrovských domov v Dessau, ako aj budovou Bauhausu, že „čiernobiely obraz Bauhausu sa traduje a kodifikuje prostredníctvom fotografie vo všetkých hlavách“. Thomas Danzl: Die Spur der Farben. s. 234. In: Archäologie der moderne. Sanierung Bauhaus Dessau. Ed. Monika Margraf, Berlin, Jovis Verlag 2006, 256 s.

⁷ Archäologie der moderne. Sanierung Bauhaus Dessau. Ed. Monika Margraf, Berlin, Jovis Verlag 2006, s. 58.

⁸ Obnova a rekonštrukcia vily Tugendhat bola realizovaná podľa projektu SÚRP-MO Brno v ateliéri Kamila Fuchsa (autorský kolektív: Kamil Fuchs, Jarmila Kufejová, Josef Janeček, interiéry Adéla Jeřábková). Investorom bol Odbor vnútorných vecí Národného výboru mesta Brno. Obnova prebiehala v rokoch 1981 – 1985. Od roku 1985 – 1993 vila slúžila ako reprezentatívne ubytovacie zariadenie mestskej samosprávy. ČERNOUŠKOVÁ, Dagmar – JANEČEK, Josef – KSANDR, Karel – ZAHRADNÍK, Pavel: Nové poznatky ke stavební historii vily Tugendhat a k její obnově a rekonstrukci v letech 1981 – 1985. Průzkumy památek 15, 2008, 1, s. 121.

⁹ JANEČEK, Josef: Obnova a rekonstrukce vily Tugendhat v letech 1981 – 1985, s. 154. In: Materiality. Ed: Iveta Černá a Ivo Hammer, Brno, Muzeum města Brno & Horneman Institut 2008, 223 s.

¹⁰ Prvýkrát bola uznaná táto fáza vývoja vily od revolúcie Karlom Ksandrom na konferencii s názvom Bílé domy nemuseli být vždycky bílé anebo výsledky dosavadních průzkumů vily Tugendhat v Brne, ktorá sa konala 11. októbra 2004 v Národnom technickom múzeu v Prahe. Pozri ČERNOUŠKOVÁ, Dagmar: Bílé domy nemuseli být vždycky bílé. Výstava a mezinárodní konference o vile Tugendhat. ERA 21, 5, 2005, 1, s. 51.

¹¹ Oficiálny názov víťazného projektu súťaže z roku 2005 pre obnovu vily je Rehabilitácia a reštaurovanie vily Tugendhat v Brne. Tento projekt je dielom troch architektonických tímov: Omnia projekt, Archteam a Raw, menovite: Ing. arch. Marek Tichý, Ing. arch. Milan Rak, PhD, doc. Ing. arch. Tomáš Rusín, Ing. arch. Peter Rehořka, Ing. arch. Alexander Skalický a Ing. arch. Ivan Wahla, hlavný inžinier a koordinátor projektu je Ing. Vítek. In: Materiality. Ed: Iveta Černá a Ivo Hammer, Brno, Muzeum města Brno & Horneman Institut, 2008, 224 s.

¹² TICHÝ, Marek – RAK, Milan: Příprava rehabilitace vily Tugendhat – krátké představení projektu. s. 203. In: Materiality. Ed: Iveta Černá a Ivo Hammer, Brno, Muzeum města Brno & Horneman Institut 2008, 223 s.

¹³ Prvé snahy o obnovu vily boli už v šesťdesiatych rokoch 20. storočia a najvýznamnejším iniciátorom bol architekt František Kalivoda. Podrobnejšie pozri:

ČERNOUŠKOVÁ, Dagmar – JANEČEK, Josef – KSANDR, Karel – ZAHRADNÍK, Pavel: Nové poznatky ke stavební historii vily Tugendhat a k její obnově a rekonstrukci v letech 1981 – 1985. Průzkumy památek 15, 2008, 1, s. 101 – 104.

¹⁴ Z odbornej stránky to bola dcéra pôvodných majiteľov Tugendhatovcov, prof. Dr. Daniela Hammer-Tugendhat je historička umenia, jednou z jej najvýznamnejších prác ohľadne vily Tugendhat je: HAMMER-TUGENDHAT, Daniela – TEGETHOFF, Wolf: Ludwig Mies van der Rohe. Das Haus Tugendhat, Wien–NewYork 1998, 187 s.

¹⁵ Predovšetkým Mestské zastupiteľstvo mesta Brna, ktoré vilu Tugendhat spravuje.

¹⁶ Napríklad: Ivo Hammer, Prolegomena towards a pre-treatment examination and documentation. Remarks to the principles and methods of the conservation and restoration of the villa Tugendhat in Brno (predložené Muzeu města Brna, 6. 5. 1994); Ivo Hammer, Workshop for investigation/documentation June 20. – 23. 1997 (predložené Muzeu města Brna 20. 4. 1997); Ivo Hammer, Project campaign regarding investigation/documentation (predložené Muzeu města Brna 15. 11. 1999); 12. 2. 2000, Medzinárodné sympósiu v dňoch 11. – 13. 2. 2000 v Dome umení v Brne, prednáška Iva Hammera, „ Zur Konservierung und Restaurierung des Hauses Tugendhat“; 11. 5. 2004 tlačová konferencia na brnenskej radnici s účasťou ČT, ORF2, 3-sat a deníku Dnes; 15. 7. 2004, tlačová správa Iva Hammera: „Die weissen Kuben waren nicht weiss. Restauratoren der HAWK untersuchen die Fassaden des Mies van der Rohe-Hauses Tugendhat im Tschechischen Brno“ (www.hawk-hhg.de); 11. 11. 2004, Praha, Národní technické muzeum, výstava a symposium o vile Tugendhat, prednáška Iva Hammera, „ Das Haus Tugendhat. Untersuchung des Fassadenputzes“; 27. 1. 2006, Karlsruhe, Technische Universität, 3. Medzinárodné sympóziu a výstava fotografií na fakulte architektúry: Das Architektonische Erbe – zum aktuellen Umgang mit den Bauten der Moderne, prednáška Iva Hammera: „ Brno – Haus Tugendhat. Zur Konservierung und nachhaltigen Pflege“ . 27. – 29. 4. 2006, Brno, mezinárodní symposium MATERIALITY; 23. 6. 2008, Dráždany, Hochschule für Bildene Künste Vladimír Šlapeta: Neues Bauen in Brünn – Das Haus Tugendhat von Mies van der Rohe und Lilly Reich 1928 – 1930; 19. 9. 2008, Rotterdam, „ The challenge of change“ – 10. konference do.co. mo.mo. international, prednáška Iva Hammera, „ The origin Intention – Intention of the Original? Remarks on the

Importance of Materiality Regarding the Preservation of the Tugendhat House and Other Building of Modernism“.

17. 6. 2009, Brno, prezentácia projektu konzervácie a reštaurovania vily Tugendhat v Brne, prednáška Iva Hammera, „*Das Haus Tugendhat, Restauratorische Untersuchung und Dokumentation (Befundsicherung) der Materialien und Oberflächen der Fassade, der Innenwände und der wandfesten Ausstattung*“.

17 Boli to: Vysoká škola užitých vied a umení, Hildesheim, (HAWK) Fakulta starostlivosti o kultúrne pamiatky; Univerzita užitého umenia vo Viedni, Oddelenie konzervátorstva; Fakulta reštaurovania Univerzity Pardubice v Litomyšli; Fakulta architektúry VUT v Brne; Vysoká škola výtvarných umení v Drážďanoch; Vysoká škola v Kolíne fakulta kultúrnych vied, Inštitút pre reštaurátorskú a konzervátorskú vedu CICS.

18 HAMMER, Ivo: The white cubes haven't been white. Conservators of the HAWK University of Applied Sciences and Arts in Hildesheim are investigating the facades of the Tugendhat House in Brno, in: *Buletyn. Journal of Conservation-Restoration/Informacyjny Konserwatorow Dziel Sztuki*, 15, 2005, 1 (60), s. 32 – 35.

19 Prieskumy prebehli: 3. – 14. 5. 2004 fasádne omietky; 23. 5. – 3. 6. 2005 fasády, drevo, kov a kameň; 18. – 30. 9. 2005 steny interiérov, zošľachtené a farebne riešené drevo.

20 Kampaň sa konala 1. – 5. marca 2010.

21 Výskum viedol prof. Dr. Ivo Hammer spolu so študentmi Vysokej školy užitkového umenia v Hildesheime a v rámci poslednej kampane to bol prof. Dr. Thomas Danzl

22 Piesok pochádzal z veľkou pravdepodobnosťou z pieskovne v Bratčiciach, neďaleko od Brna. Používanie tohto piesku bolo určitou brnenskou lokálnou tradíciou, čo potvrdili aj výskumy prof. Hammera na Brneskom výstavisku. Pozri: HAMMER, Ivo: Stavby Emila Králíka a Pavla Janáka na Brněnském výstavišti (1928) s. 136 – 144. In: *Materiality*. Ed: Iveta Černá a Ivo Hammer, Brno, Muzeum města Brno & Horneman Institut 2008, 224 s.

23 HAMMER, Ivo: Projekt restaurárskych průzkumů vily Tugendhat. Materiály a povrchové plochy fasád, stěn v interiéru a lakovaných povrchů dřeva. s. 165. In: *Materiality*.

Ed: Iveta Černá a Ivo Hammer, Brno, Muzeum města Brno & Horneman Institut 2008, 224 s.

24 Podkladová omietka obsahuje piesok s veľkosťou zrna 0 – 4 mm, s podielom sľudy, živce, hliny, kalcitu a tehlovej múčky. Pojivom je vápno s hydraulickou prísadou a sadra. Na nej je horná jemná, približne 4 mm hrubá omietka sivšej farby, pretože obsahuje približne 2 – 4 % sivého cementu. Rovnaký je aj piesok, s menšou veľkosťou zrna (maximálne 0 – 2 mm). Podrobnejšie pozri: HAMMER, Ivo: Projekt restaurárskych průzkumů vily Tugendhat. Materiály a povrchové plochy fasád, stěn v interiéru a lakovaných povrchů dřeva. s. 167. In: *Materiality*. Ed: Iveta Černá a Ivo Hammer, Brno, Muzeum města Brno & Horneman Institut 2008, 224 s.

25 Rafinovanú hru autora s tlmenou, teplou farebnosťou dopĺňajú kovové prvky rámov okien a dverí zjednotené bielou krémovou olejovou farbou. Podrobnejšie pozri: BAYEROVÁ, Tatiana – GRIESSER-STERMSCHLEG, Martina: Povrchy kovů ve vile Tugendhat, průzkumy a jejich nálezy, s. 180. In: *Materiality*. Ed: Iveta Černá a Ivo Hammer, Brno, Muzeum města Brno & Horneman Institut, 2008, 223 s.

26 Výskumy robili študenti Fakulty reštaurovania Univerzity v Pardubicích pod vedením Prof. Jiřího Novotného a Ing. Karola Bayera. Podrobnejšie o výskumoch kamených prvkov pozri: BAYER, Karol – ŠTAFEN, Zdeněk – NOVOTNÝ, Jiří – TIŠLOVÁ, Renata: Průzkum kamenných prvků vily Tugendhat. 195. In: *Materiality*. Ed: Iveta Černá a Ivo Hammer, Brno, Muzeum města Brno & Horneman Institut 2008, 224 s.

27 Podrobnejšie pozri: BAYER, Karol – ŠTAFEN, Zdeněk – NOVOTNÝ, Jiří – TIŠLOVÁ, Renata: Průzkum kamenných prvků vily Tugendhat. 196. In: *Materiality*. Ed: Iveta Černá a Ivo Hammer, Brno, Muzeum města Brno & Horneman Institut 2008, 224 s.

28 Drevnými vstavanými prvkami sa zaoberali odborníci z Vysokej školy užitkých umení v Hildesheime pod vedením Prof. Dr. Gerdi Maierbacher-Legl podrobne pozri BLOHM, Inga – KASPAR, Vanessa – LAUTERWALD, Kirsten – TROCHIM, Silke – THÖRNER, Nicole: Dřevěné vestavěné prvky ve vile Tugendhat jejich technologické a restaurátorské průzkumy, historický vývoj a návrh na jejich údržbu. s. 189 – 192. In: *Materiality*. Ed: Iveta Černá a Ivo Hammer, Brno, Muzeum města Brno & Horneman Institut, 2008, 223 s.

počas poslednej kampani boli prieskumu drevených vstaných prvkov dokončené študentmi Vysokiej odbornej školy v Kolíne pod vedením Prof. Dr. phil. Friederike Waentig, Dipl. – Rest. Stephanie Grossman a Dipl. – Rest. Karin Konold.

29 Napríklad pri knižnici v hlavnom obytnom priestore kde boli poškodenia rohov skrií radikálne dopĺňané bez snahy o následné optické scelenie. Pozri BLOHM, Inga – KASPAR, Vanessa – LAUTERWALD, Kirsten – TROCHIM, Silke – THÖRNER, Nicole: *Dřevěné vestavěné prvky ve vile Tugendhat jejich technologické a restaurátorské průzkumy, historický vývoj a návrh na jejich údržbu.* s. 190. In: *Materiality*. Ed: Iveta Černá a Ivo Hammer, Brno, Muzeum města Brno & Horneman Institut 2008, 224 s.

30 Ide o takzvaný projekt Omnia víťazného tímu zloženého z troch firiem: Omnia projekt, Archteam a Raw pozri pozn. 13. Ako sa píše v projekte v kapitole 2.2.5 Příčky „*Dřevěná půlkruhová stěna s makasarovou dýhou bude nahrazena novou s původní konstrukcí podle dochované dokumentace*“ In: *Sdružení pro vilu Tugendhat: Technická zpráva PSP akce „Rehabilitace a restaurování vily Tugendhat v Brně“*, kapitola 2.2.5., nedatované, nepublikované.

31 Podobným príkladom zmazávania vrstiev minulosti je aj nedávne odstránenie nepôvodného kruhového jedáenského stolu z hlavného priestoru vily, na ktorom bolo podpísané rozdelenie Československa v roku 1992 a jeho umiestnenie v Muzeu města Brna. <http://www.tugendhat.eu/cz/prubeh-pamatkove-obnovy/duben-2010.html>

32 Výskum kovových prvkov robili študenti Univerzity úžitkového umenia vo Viedni pod vedením Mag. Dr. Martiny Griesser-Stermscheg a laboratórnych výskumov Ing. Tatjany Bayerovej.

33 Podrobnejšie pozri: BAYEROVÁ, Tatjana, GRIESSER – STERMSCHLEG, Martina: *Povrchy kovů ve vile Tugendhat, průzkumy a jejich nálezy*, s. 181. In: *Materiality*. Ed: Iveta Černá a Ivo Hammer, Brno, Muzeum města Brno & Horneman Institut 2008, 224 s.

34 Kampaň sa konala od 1. – 5. marca 2010 za účasti vysokých škôl: zmluvná strana pre Konzervátorskú a reštaurátorskú kampaň Fakulta reštaurovania Univerzity Pardubice v Litomyšli zastúpená jej dekanom Ing. Karolom Bayerom študentské výskumy viedol Ing. Karolo Bayer a dipl. rest. Jakub Ďoubal; Univerzita úžitkového umenia vo Viedni pod vedením Mag. Dr. Martiny Griesser-Stermscheg a laboratórnych výskumov Ing. Tatjany Bayerovej; Vysoká škola výtvarných umení v Drážďanoch pod vedením prof. Dr. Thomas Danzl, dipl. rest. Sylvia Lenzer, dipl. rest. Hagen Meschke; Vysoká škola v Kolíne fakulta kultúrnych vied, Inštitút pre reštaurátorskú a konzervátorskú vedu CICS, študijný smer drevo a moderné materiály, Prof. Dr. Friederike Waentig, dipl. rest. Stephanie Grossman, dipl. rest. Karin Konold; HAWK – Vysoká škola užitočných vied a umení, Hildesheim, Fakulta starostlivosti o kultúrne pamiatky, študijný smer nábytok a objekty z dreva Birte Grosse; študijný smer nástenná maľba a povrchy architektúry dipl. rest. Anneli Ellesat, asistent vedúceho projektu Mgr. Peter Szalay PhD. Ústav stavebníctva architektúry SAV Bratislava, filmová dokumentácia Dieter Reifarth, Frankfurt.

35 O záujme o reštaurovanie vily svedčia aj bohaté odkazy na internete (pri zadaní hesla restaurování vily Tugendhat vahladávač Google nájde takmer 5 000 odkazov) či existencia stránky aj na sociálnych sieťach <http://www.facebook.com/pages/Vila-Tugendhat/199805591945>

36 Členovia komisie THICOM sú: Iveta Černá, Brno, vedúca protokolu, Thomas Danzl, Drážďany; Wessel de Jonge, Rotterdam podpredseda komisie; Alex Dill, Karlsruhe; Daniela Hammer-Tugendhat, Viedeň, čestná predsedníčka komisie; Ivo Hammer, Viedeň, predseda komisie; Petr Kroupa, Brno; Karel Ksandr, Praha; Helmut Reichwald, Stuttgart; Arthur Rüegg, Zürich; Vladimír Šlapeta, Brno; Miloš Solař, Praha; Josef Štulc, Praha; Ana Tostoos, Lisabon; Ruggero Tropeano, Zürich; Martin Zedníček, Brno;

37 Podrobnejšie pozri: <http://www.tugendhat.eu/en/thicom/thicom-1.html>